

УЗАГАЛЬНЕНІ КРИТЕРІЇ ВСТАНОВЛЕННЯ СКЛАДУ СПАДЩИНИ

У статті досліджується спадщина як об'єкт правовідносин із спадкування та визначаються узагальнені критерії встановлення її складу.

Ключові слова: спадкування, спадщина, спадкодавець, спадкоємці, склад спадщини

Поняття спадщини в цивільному законодавстві визначається тлумаченням норм книги шостої ЦК України «Спадкове право», яка містить положення щодо поняття спадкування, складу спадщини, прийняття та відмови від спадщини тощо. Ст. 1218 ЦК України «Склад спадщини» встановлює: «До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті». Виходячи із змісту цієї статті, при визначенні критеріїв встановлення складу спадщини спадщину слід розглядати як певну єдність прав і обов'язків.

Проблема визначення складу спадщини розглядалася в працях таких українських вчених-цивілістів як В. В. Васильченка, В. К. Дронікова, І. В. Жилінкової, Ю. О. Заїки, І. М. Кучеренко, Є. О. Рябоконя, Є. О. Харитонова. Важливе значення для дослідження даної теми мають науково-практичні коментарі до цивільного законодавства України, здійснені колективами авторів [5; 6; 12].

Метою цієї статті є дослідження спадщини як об'єкта правовідносин із спадкування та визначення узагальнених критеріїв встановлення її складу.

Під спадщиною, на думку В. К. Дронікова, слід розуміти певну частину цивільних прав і обов'язків померлого, які переходять до його спадкоємців як дещо ціле, єдине, як актив плюс пасив [3, с. 15]. Із схожих теоретичних позицій визначається поняття і склад спадщини вітчизняними вченими в сучасному спадковому праві України, так, І. В. Спасибо-Фатєєва та Ю. О. Заїка зазначають, що виходячи з того що терміном «спадщина» охоплюються всі права та обов'язки, тобто їхній комплекс, спадщина являє собою єдине ціле [9, с. 13].

Таке визначення спадщини, є вдалим з теоретичної точки зору і має разом з тим практичне значення. Про це свідчать норми спадкового законодавства, якими врегульовуються відносини щодо прийняття спадщини (ст. 1268 ЦК України), відносини із прирощення спадко-

вих часток (ст. 1275 ЦК України), відповідальність спадкоємців по боргах спадкодавця (ст. 1282 ЦК України). Наприклад, положення ч. 2 ст. 1268 ЦК України, згідно з яким – «Не допускається прийняття спадщини під умовою чи із застереженнями», з точки зору розуміння спадщини як єдності прав і обов'язків, отримує в правовій доктрині, в судовій і нотаріальній практиці тлумачення, згідно з яким: а) спадкоємець, який прийняв частину спадщини, вважається таким, що прийняв її в цілому; б) спадкоємець не вправі прийняти частину спадщини, а від іншої частини відмовитись.

Майже загальноновизнаним теоретичним прийомом встановлення складу спадщини, який ґрунтується на нормах ЦК України, є визначення активу і пасиву спадщини: «Зазвичай говорять про спадковий актив та спадковий пасив як складові спадщини. Спадковий актив становлять права, а спадковий пасив – відповідно, обов'язки спадкодавця» [9, с. 14].

Більшість вчених цивілістів, які вважають, що спадщина являє собою сукупність прав і обов'язків спадкодавця, уточнюють це, здійснюючи вказівку на те, які саме права і обов'язки входять до її складу, або вказують на винятки із загального кола [3, с. 11-15; 1, с. 70-93; 4, с. 48-77; 10, с. 10-23]. Так само, ст. 1219 ЦК України встановлюються права та обов'язки особи, які не входять до складу спадщини.

Проблема складу спадщини, безумовно, тісно пов'язана із визначенням поняття спадщини: склад спадщини може бути встановлений лише на підставі поняття спадщини, але, разом з тим, встановлення складу спадщини відбувається за собом визначення конкретних прав та обов'язків, які переходять у порядку спадкування. Розвиток цивільно-правових відносин передбачає появу нових прав і обов'язків, які можуть входити до складу спадщини. Визначення їх безпосередньо в законодавстві відбувається не завжди, тому потрібно віднайти критерії, за

якими відбувається встановлення складу спадщини.

Традиційним являється в юридичній літературі (в наукових працях) із спадкового права встановлення критеріїв складу спадщини, за якими можна визначити: входить те чи інше право або обов'язок до складу спадщини.

Так, Б. С. Антимонов та К. А. Граве, вказуючи, що: «Спадщина – це об'єкт спадкового правонаступництва», зазначають, що в основному спадщина – це майно, тобто майнові права і обов'язки спадкодавця, які не припиняються з його смертю, а переходять до спадкоємців на підставі норм спадкового права. Однак за своїм складом і обсягом спадщина не цілком збігається з майном спадкодавця на момент його смерті і тим більше не збігається з сукупністю всіх прав і обов'язків спадкодавця [1, с. 70]. Але надалі автори щодо визначення конкретних прав і обов'язків, які становлять спадщину, застосовують характеристики, згідно з якими ті чи інші права і обов'язки не входять до складу спадщини.

У літературі сучасного періоду такий підхід також використовується. Так, В. Ю. Чуйкова зазначає, що щодо складу спадщини потрібно враховувати таке. По-перше, до спадщини входять лише ті права та обов'язки, носієм яких за життя був сам спадкодавець. Права та обов'язки, що виникають зі смертю спадкодавця, ґрунтуються на інших підставах. Як приклад автор цілком слушно наводить сплату страхової суми за договором особистого страхування на підставі ст. 1229 ЦК України. «У даному випадку спадкового правонаступництва не відбувається, оскільки право на отримання страхової суми виникає лише внаслідок смерті спадкодавця» [11, с. 373].

По-друге, не всі права та обов'язки, які належали спадкодавцеві за життя, здатні переходити за своєю природою до інших осіб (як вказується, ці права та обов'язки встановлюються ст. 1219 ЦК України). По-третє, перехід у спадщину окремих прав та обов'язків, які належали спадкодавцеві за життя та спроможні переходити у спадщину, можуть бути виключені та обмежені на підставі прямої вказівки закону (ст. 1227 ЦК України). По-четверте, у спадщину можуть переходити права і обов'язки не тільки з майновим, а й з немайновим змістом, як це має місце при успадкуванні голосуючих акцій в акціонерному товаристві, коли до спадкоємців переходить не тільки право одержання дивідендів, а й право на участь в управлінні справами акціонерного товариства. По-п'яте, у випадках, прямо

передбачених законом, у спадщину можуть переходити охоронювані законом інтереси. Наприклад, право приватизувати житло, якщо процедуру приватизації почав спадкодавець [11, с. 373-374].

Правила щодо спадкування окремих прав та обов'язків, крім книги шостої ЦК України «Спадкове право», зосереджені в нормах, що стосуються переходу в порядку спадкування прав учасників господарських товариств та інших юридичних осіб, прав інтелектуальної власності, прав щодо спадкування житла, землі тощо.

Таким чином, поняття спадщини в цивільному законодавстві визначається тлумаченням норм книги шостої ЦК України «Спадкове право», яка містить положення щодо поняття спадкування, складу спадщини, прийняття та відмови від спадщини тощо. Ст. 1218 ЦК України «Склад спадщини» встановлює: «До складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті». Зміст вказаної норми дає змогу здійснити загальну характеристику складу спадщини, яка уточнюється в нормах щодо визначення прав та обов'язків спадкодавця, які не входять до складу спадщини, та в нормах, що встановлюють спеціальний правовий режим деяких видів прав та обов'язків, які належали спадкодавцеві.

Права та обов'язки спадкодавця, які входять до складу спадщини, можуть мати майновий та немайновий характер. Як зазначається, до складу спадщини переважно входять різноманітні майнові права та обов'язки спадкодавця: право приватної власності на різні речі, заставне право, емфітевзис, суперфіцій, право на отримання авторського гонорару, право вимоги, що впливає з договірної зобов'язання; обов'язки набувача за договором довічного утримання, обов'язки з виплати боргів, повернення безпідставно набутого майна тощо [12, с. 841]. Таким чином, перелічуються майнові права, які мають цивільно-правовий характер. Слід зазначити, що звертає увагу на себе та обставина, що в ст. 1218 ЦК України, як і в ст. 1216 ЦК України, не встановлюється виключний перехід в порядку спадкування цивільних прав та обов'язків. Тобто права та обов'язки входять до складу спадщини незалежно від їх галузевої належності, за умови, що вони не припиняються внаслідок смерті спадкодавця. Як приклад можна навести п. 3 ч. 1 ст. 37 Закону України «Про виконавче провадження» [7], відповідно до якого у разі смерті або оголошення померлим стягувача або боржника

сторони виконавчого провадження, виконавче провадження підлягає закінченню тільки у випадках, якщо виконання обов'язків чи вимог у виконавчому провадженні не допускає правонаступництва. В решті випадків правонаступництво, в тому числі і в порядку спадкування, допускається [6, с. 772].

Так, позивачка звернулася до суду з позовом до ЗАТ «АІСЕ Україна», в якому просить визнати за нею право власності на належні Особі 2 внески в сумі 8 278, 24 грн. та стягнути на її користь суму внесків, посилаючись на те, що 25.12.2002 р. між відповідачем та її сином Особа 2, було укладено Угоду № 47818 в рамках системи продажу автомобілів Автоплан. Її син Особа 2 помер. Вона являється його єдиною спадкоємицею за законом. Рішенням суду позовні вимоги задоволені повністю [8].

Стаття 1218 ЦК України визначається коло прав і обов'язків, що можуть входити до складу спадщини. Загальне правило, за яким визначається можливість переходу в порядку спадкування того чи іншого виду прав та обов'язків, визначається за критеріями, встановленими ст. 608 ЦК України для зобов'язальних правовідносин. За аналогією, вони можуть бути поширені на будь-які права та обов'язки незалежно від їх виду та галузевої належності. Права та обов'язки спадкуються, якщо вони не є нерозривно пов'язаними із уповноваженою чи зобов'язаною особою.

У зобов'язальних правовідносинах можливість спадкового правонаступництва визначається відповідно до правил встановлених ст. 608 ЦК України «Припинення зобов'язання смертю фізичної особи». В ч. 1 ст. 608 ЦК України встановлено, що зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним з його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою. Тобто їх виконання не може бути покладене на спадкоємця. Зобов'язання, виконання яких не може бути покладене на спадкоємця, можуть встановлюватись безпосередньо цивільно-правовими нормами, наприклад, договір позички припиняється у разі смерті фізичної особи, якій річ було передано у користування (ст. 835 ЦК України). Статтею 608 ЦК України встановлюється загальне правило, яке конкретизується щодо окремих видів зобов'язань. У випадках, які прямо не встановлені законодавством, обов'язок може припинятися смертю боржника, якщо виконання зобов'язання вимагає спеціальної кваліфікації чи особливого правового статусу (наприклад, спадкодавець –

суб'єкт підприємницької діяльності), що належали боржнику [5, с. 492].

Права кредитора у зобов'язанні спадкуються за умови, що вони не кваліфікуються як такі, що нерозривно пов'язані із особою кредитора. Як зазначається в коментарі до ст. 608 ЦК України, це те саме формулювання, яке вживається в ст. 515 ЦК України «Зобов'язання, в яких заміна кредитора не допускається». Порівняння цих двох статей дає підставу акцентувати увагу на тому, що зобов'язання повинне бути пов'язаним якраз з особою кредитора, а не з його діяльністю [5, с. 493]. Але спадкоємці кредитора – суб'єкта підприємницької діяльності мають право відмовитись від виконання обов'язків кредитора-спадкодавця, які були пов'язані саме із підприємницькою діяльністю останнього. Стаття 608 ЦК України може застосовуватись за аналогією і до інших видів правовідносин.

На відміну від загальних правил, які містяться в ст. 1218 ЦК України, ст. 1219 ЦК України встановлюється перелік прав та обов'язків, які не входять до складу спадщини. Зазначається, що до складу спадщини не входять права та обов'язки, які нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема: 1) особисті немайнові права; 2) право на участь у товариствах та право членства в об'єднаннях громадян, якщо інше не встановлено законом або їх установчими документами; 3) право на відшкодування шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 4) право на аліменти, пенсію, допомогу або інші виплати, встановлені законом; 5) права та обов'язки особи як кредитора або боржника, передбачені статтею 608 ЦК України.

Таким чином, на підставі аналізу норм цивільного законодавства щодо складу спадщини можуть бути виділені певні узагальнюючі критерії, які дають змогу здійснити його системну характеристику:

1) до складу спадщини можуть входити лише права та обов'язки спадкодавця, належні йому на момент відкриття спадщини;

2) за загальним правилом, до складу спадщини можуть входити лише цивільні права і обов'язки спадкодавця, ті, які мають публічно-правовий характер, входять до складу спадщини лише у випадках, прямо передбачених в законодавстві;

3) не переходять в порядку спадкування права і обов'язки спадкодавця в адміністративних, державно-правових, трудових і інших правовідносинах, якщо вони не набули цивільно-правового характеру;

4) в порядку спадкування може переходити право на захист деяких видів особистих немайнових прав у випадках, прямо передбачених законодавством;

5) особисті немайнові права і обов'язки спадкодавця, які переходять в порядку спадкування, прямо визначені законодавством;

6) входять до складу спадщини права і обов'язки в зобов'язаннях, які можуть бути виконані без особистої участі боржника або виконання яких призначається не лише особисто для кредитора;

7) необхідною умовою для переходу в порядку спадкування являється законність виникнення прав та обов'язків, які можуть входити до складу спадщини;

8) нормативною передумовою визначення прав і обов'язків, які входять до складу спадщини, є норми спадкового права.

Література

1. Антимонов Б. С. Советское наследственное право / Б. С. Антимонов, К. А. Граве. – М. : Госюриздат, 1955. – 264 с.

2. Гелич А. О. Об'єкти спадкування за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / А. О. Гелич. – К., 2011. – 18 с.

3. Дронигов В. К. Наследственное право Украинской ССР / Дронигов В. К. – К. : Вища школа, 1974. – 160 с.

4. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні : Становлення і розвиток : [монографія] / Заїка Ю. О. – 2-ге вид. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.

5. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : [В 4 т.] / А.

Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – Т. 2. – К. : А.С.К. ; Севастополь : Ін-т юрид. досліджень, 2004. – 864 с. (Нормат. докт. та комент.).

6. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : [В 4-х т.] / А. Г. Ярема, В. Я. Карабань, В. В. Кривенко, В. Г. Ротань. – Т. 3. – К. : А.С.К. ; Севастополь : Ін-т юрид. досліджень, 2006. – 928 с. (Нормат. докт. та комент.).

7. Про виконавче провадження : Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24. – Ст. 207.

8. Рішення Шевченківського районного суду міста Києва від 9 січня 2009 р., справа №2-12122/2008// Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс] – Режим доступу до код. : <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

9. Спасибо-Фатєєва І. Склад спадщини / І. Спасибо-Фатєєва, Ю. Заїка // Нотаріат для вас. – 2009. – № 11. – С. 13–17.

10. Толстой Ю. К. Наследственное право / Толстой Ю. К. – М. : Проспект, 1999. – 222 с.

11. Цивільне право України : [підручник]: у 2-х т. / [Борисова В. І (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова В. І та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.

12. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2. / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнєцова. – К. : Юстиніан, 2006. – 1008 с.

А. А. Гелич

Обобщенные критерии установления состава наследства

В статье исследуется наследство как объект правоотношений из наследования и определяются обобщенные критерии установления его состава.

A. A. Gelich

Summarized criteria for establishment of the inheritance composition

In this article examines the heritage of as the object of the relations of the inheritance and defined generalized criteria of the establish of its composition.